

הדף היומי (ע"ז נא) באקטואליה

סוגית 'שבר מקל' למעשה אצלך בבית

מסכת עבודה זרה נא.

וכך היא הצעת הסוגיא

אסור מדאורייתא להנות מתקרובת עבודה זרה^א, ויש אומרים שהוא אף ביהרג ואל יעבור^ב. מוסכם שאין לאיסור תקרובת עבודה זרה ביטול מדאורייתא^ג, ולכן אם מכר הגוי תקרובת עבודה זרה עדיין האיסור קיים. הלכה זו קיימת גם בתקרובת שאינה דבר מאכל^ד. תקרובת ע"ז אסור לקיימה בבית, וחייבת בביעור^ה.

"אמר ר"נ אמר רבה בר אבוא אמר רב: עבודת כוכבים שעובדין אותה במקל, שבר מקל בפניה - חייב ונאסרת, זרק מקל לפניה - חייב ואינה נאסרת. א"ל רבא לר"נ: מאי שנא שבר דהויא ליה כעין זביחה, זרק נמי הויא ליה כעין זריקה? א"ל: בעינן זריקה משתברת וליכא."

רש"י (נ): מרחיב שכוונת הגמ' שעובדין אותה במקל, לא מדובר שדרך אותה ע"ז לעשות עבודה על ידי שבירת מקל, כי זה פשוט שחייב כי זה כדרך עבודתו. אלא הכוונה שנוהגים לעשות אצלה עבודה כל דהו במקל, כגון קשקוש מקל וכדומה, ולאחר שנהגו לעשות עבודה עם החפץ הזה, בזה שהוא עשה פעולת שבירה וכעין זביחה באותו חפץ לפני הע"ז, הוא חייב וזה נאסר.

בעיקרון אפשר לסיים את מסקנת הסוגיא פה, שאם יש ע"ז שהדרך לעשות לה עבודה עם איזה חפץ, אז אם אדם עשה מעשה שבירה בתורת עבודה לפני הע"ז באותו חפץ, גם אם זה לא זהה לדרך עבודתה - הוא חייב מיתה והמקל נאסר. כלומר גם אם הם עושים קשקוש מקל, ברגע שהוא שבר את המקל, זה גם נאסר. כל שכן אם הדרך עבודתה של אותו ע"ז הוא לעבוד בשבירת מקל ממש.

אולם בהמשך הגמ' מביאה את דעת ר' יוחנן, "א"ר אבהו א"ר יוחנן: מנין לזובח בהמה בעלת מום לעבודת כוכבים שהוא פטור, שנאמר 'זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו' לא אסרה תורה אלא כעין פנים" ולפי דבריו שהתורה לא אסרה אלא כעין פנים [כעין מה שהיה בבית המקדש], צ"ב למה בשבירת מקל חייב ונאסר.

ויש כמה דעות בראשונים בפירוש מסקנת הסוגיא, האם ר' יוחנן בא לחלוק על רב ור"נ, או שדינו של בעל מום שונה. ואם הוא בא לחלוק האם פוסקים כמוהו או לא. (עי' בר"ן שסיכם את שיטות הראשונים פה).

למעשה, דעת הרמב"ם ורוב ראשונים לפסוק כדעת רב ור"נ שכל שבירה בחפץ שעובדים איתו לע"ז זו - נאסר, וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך (יו"ד קלט, ג).

כיצד נוגע נידון זה אלינו? כידוע בשנים האחרונות עלה שוב הנושא של תקרובת ע"ז בפאות, כיון שהשיער הנגזז בהודו נעשה בו חיתוך בתורת עבודה לפני הע"ז שעובדים אותה בחיתוך שיער, כלומר יותר פשוט מסוגיין כיון שעבודתה ממש בחיתוך השיער, ולא סתם בקישקוש השיער.

א. הרמב"ם כתב (פ"ז מע"ז ב) שהאיסור נלמד מהפסוק (דברים יג יח) "ולא ידבק בך מאומה מן החרם", וכן מהפסוק (דברים ז כו) "ולא תביא תועבה אל ביתך". הרמב"ן (השגות לסה"מ ל"ת קצ"ד, וכן בפירושו לשמות לד טו) והחינוך (מצוה קי"ג, ולכא"ן כן משמע ע"ז ח. נ.) למדו שהאיסור נלמד מהפסוק (שמות לד טו) "פן תכרת ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם וזבחו לאלהיהם וקרא לך ואכלת מזבחך", וכל לשון 'פן' הוי אזהרה ללא תעשה. ונקטו רוב רבותינו הראשונים שאיסור תקרובת ע"ז הוא מדברי תורה (רמב"ם הובא לעיל, רמב"ן הובא לעיל, תוס' ע"ז לב: ונב. וחולין יג: ר"ש משאנץ זבים פ"ה יא, ריטב"א קידושין נח., ר"ן ע"ז נט: סמ"ג ל"ת קמח, יראים קא, ועוד הרבה) וכן הוכיחו באריכות הרבה אחרונים מכמה סוגיות הש"ס (עי' משנה למלך פ"ה מהלכות יסודי התורה, שער המלך אישות ה א, ספר דברי אמת קונטרס התשיעי סימן ה', בית הלוי א לב, שו"ת טוב טעם ודעת מהדורה ד' ס"ד ד', חזון איש יו"ד ס"ו ס' אות כא, ועוד).

ועיין עוד בתוס' בב"ב עב: שנסתפקו בזה אם איסור הנאה של תקרובת היא מה"ת, אבל כבר כתבו האחרונים (עי' שער המלך הג"ל) שדבריהם אינם אלא למ"ד בגמ' שם שלשון אכילה אינו משמע איסור הנאה, עי"ש, אבל כתבו שלהלכה שלא קי"ל כנ"ל אין צד שהוא דרבנן. ובדעת הרשב"א, עי' דבריו בתורת הבית שער ה' אות א', שמפורש שהוא איסור דאורייתא, דלא כדבריו בקידושין נח., וכבר כתבו האחרונים (עי' שדי חמד כללי הפוסקים י', אות ב') שאם יש סתירה ברשב"א בין חידושי לתורת הבית, נקטינן כדבריו בתורת הבית. ועי' בחידושי הגרעק"א לחולין יג: שמפורש שגם למ"ד שתקרובת ע"ז אינו אסורה אלא מדרבנן, מבואר בגמ' שבספק הולכים לחומרא.

ב. כתב הרמ"א (יו"ד קנו, א): "וכל איסור עבודה זרה ג"ע ושפ"ד אע"פ שאין בו מיתה, רק לאו בעלמא, צריך ליהרג ולא לעבור", ועי"ש ביאור הגר"א ס"ק יד.

ג. בגמ' איתא על הפסוק 'ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים', שתקרובת ע"ז הוקשה למת, מה מת אין לו ביטול אף תקרובת ע"ז אינה בטילה. בראשונים מבואר שדרשה זו דאורייתא, כלומר שאין לה ביטול מן התורה, עי' תוס' ע"ז לב: שם ד"ה והיוצא, וכן בחולין יג: ד"ה תקרובת, ע"ז נב. ד"ה תנהו, תוס' הרא"ש סנהדרין מח. ד"ה משמשין.

ד. בגמ' נשנה דין זה של תקרובת ע"ז שאין לה ביטול - באבני מוקולים שאינם מידי דאכילה, וכן בראשונים (ר"ה כח). ג"כ אמרו דין זה בשופר של תקרובת, ובולובל של תקרובת (סוכה לא:), וכן במנעל לענין חליצה (עי' יבמות קג:), וכן דנו כל הראשונים על הנרות של הנוצרים אם הם תקרובת ע"ז שאין לה ביטול על אף שאינם מידי דאכילה.

ה. על איסור להחזיקה בבית, ע"פ הרמב"ם (פ"ז מע"ז ב) זה נכלל באיסור 'ולא תביא תועבה' כנ"ל, וכן מבואר ברמב"ן ע"ה"ת (דברים ו י, ושם ז, כו), וכן מפורש בפסקי תוספות (ע"ז אות לב). ובאמת בפסוק כתוב 'ולא תביא תועבה אל ביתך, והיית חרם כמוהו', הנה מ'והיית חרם' כמוהו' למדו חז"ל (קידושין נח.). "כל שאתה מהיית הימנה הרי הוא כמוהו", כלומר שעבודה זרה תופסת את דמיו, ובגמ' בע"ז (סב.) מפורש לענין יין נסך (שהוא תקרובת ע"ז) שזה תופס את דמיו, ועל כרחך שגם יין נסך ותקרובת ע"ז נכללים בפסוק של 'ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמוהו'.

ועל חובת ביעור, הנה בגמ' (יבמות קג:) נאמר על תקרובת ע"ז הכלל 'כתותי מיכתת שיעורא' שכל ענינו הוא שדבר שחייב ביעור נחשב שאין לה שיעור כאילו נתבער דמי (ועי' תוס' סוטה כה: ד"ה לאו). וכן כתב רש"י (ע"ז סד. ד"ה מצוה) לענין יין נסך [שהוא סוג של תקרובת ע"ז], וזה לשונו: "אבל יין נסך דאסור להיות רוצה בקיומו דישאל מצוה לבטל עבודת כוכבים ותשמישיה", עכ"ל, וכ"כ הרמב"ן (ע"ז סג:), הרשב"א (יבמות קג:) שיש דין איבוד בתקרובת. וכן דעת הרמב"ם, וזה לשונו (הל' ע"ז פ"ח ה"ז): "כיצד מאבד עבודה זרה ושאר דברים האסורים בגללה כגון משמשיה

6 אנשים בעולם הוא הודי), ושם רובם עובדים אלילים כמו שעבדו הגויים בימי אבותינו⁷, והינם אדוקים מאוד בעבודתם. וישנם בהודו אלפי בתי עבודה זרה עם עשרות ומאות אלילים שונים, והם עובדים את מעשה ידיהם, עצים ואבנים.

בעיר טירופטי שבהודו ישנו בית ע"ז גדול מאוד, אשר מגיעים לשם מיליוני אנשים כל שנה⁸, שם ממתינים המבקרים שעות רבות בכדי להכנס לפני האליל לשניות ספורות, והם קוראים לזה 'דרשן'. לפני 'דרשן' זה עם הפסל, קרוב למחציתם המבקרים, מגלחים את כל שער ראשם לכבוד האליל⁹, והרבה מהם מקריבים (ג"כ קודם ה'דרשן') כל מיני קרבנות [כמו קוקוס, קטורת, ושאר מרעין בישין]. קרבנות אלו לא נעשים לפני הפסל הגדול עצמו, ואף לא בבנין שבו נמצא הפסל, כי אם במתחם הכללי השייך לבית הע"ז.

מעשה הגילוח נעשה גם הוא תוך אולם מיוחד לכך בבנין נפרד, סמוך ונראה לבנין שבו נמצא הפסל הגדול, ואף בתוך אולם זה ישנו פסל גדול שניתן לראותו מכל פינות האולם, מלבד עשרות תמונות של אליל זה התלויים על הקירות שם¹⁰ [הפסלים הללו נעבדים, ומביאים לפניהם פרחים חדשים כל הזמן בעבודה שקוראים 'גרלנד']. בשעת הגילוח חוזרים המתגלחים פעם אחר פעם על שם אלילים בפיהם או במחשבתם¹¹, וגם הספרים מזכירים את שם האליל לפני תחילת משמרתם. ע"פ רוב מעשה הגילוח נעשה על ידי הספרים, כאשר הינם מלובשים בבגדים לבנים או

בכדי לעשות חפץ תקרובת ע"ז צריך שתהיה הקרבתה כעין הקרבת פנים¹ - פירוש: כעין הנעשה בבית המקדש. וישנם שני אופנים שבהם מקויים התנאי של כעין פנים, והתקרובת ע"ז נאסרת²:

- חפץ שהוא כעין פנים (כלומר שכיוצא בו מובא כקרבת בבית המקדש), כגון בשר יין ושמן, שאם הוא הובא לפני האליל לשם דורון³ או לשם תקרובת⁴, החפץ נאסר על ידי הנתניה לבד, גם בלי שום פעולת עבודה.
- חפץ שאין כיוצא בו קרב בפנים, כגון מקל [ובניד"ד שערות], אז למרות שהחפץ אינו כעין פנים, אבל אם נעשה בו מעשה כעין עבודת פנים [כעין זביחה או זריקה המשתברת, ובניד"ד הוא חיתוך השערות⁵], עצם מעשה העבודה אוסר את החפץ, בתנאי שיהיה הדרך לעבוד את אותו אליל עם חפץ זה.

ולכן להלכה, כל חפץ שדרך עבודתו של ע"ז זו היא עם חפץ זה, אם עשה מעשה כעין זביחה או זריקה המשתברת עם החפץ, החפץ נאסר משום תקרובת ע"ז. (דין זה שייך גם אם דרך עבודת אותו אליל אינו במעשה כעין זביחה, אלא התעסקות שונה באותו חפץ. כגון, אם יש ע"ז שעובדים אותה בקשקוש מקל, אף אם שבר מקל לע"ז נאסר המקל משום תקרובת עבודה זרה, וכל שכן אם עבודתה הקבועה היא בשבירת מקל⁶).

בירור המציאות

במדינת הודו לבד גרים 17% מאוכלוסיית העולם (כלומר אחד מכל

יד. ועי' בדברי הראב"ן (עבודה זרה סימן רצ"א) שכתב שעל אף שיש כלל שגויים בזמן הזה מנהג אבותיהם בידיהם, זה לא נאמר על הגויים שעדיין אדוקים הן בעבודתן כמו הגויים ביון. ופשוט שהוא הדין כאן. אמנם בלאו הכי כלל זה מעולם לא נאמר שהגויים אינם יכולים לעשות תקרובת ע"ז, אלא נאמר רק לענין סתם יינם ולענין האיסור להשכיר בית לגוי משום שהוא מכניס לשם ע"ז (עי' ע"ז כא), ועי' חזון איש (יו"ד סי' ס"ב, כ"ג), ובשו"ת נודע ביהודה (יו"ד תניינא סי' סח) ושו"ת חת"ס (יו"ד סי' קלא) שפשוט שגם גוים בזה"ז התקרובת שלהן אסור בהנאה.

טו. ע"פ מסמך רשמי מבית הע"ז, בשנת 2017 למניינם, ביקרו שמה 27 מיליון אנשים, ויותר מ-12 מיליון מהם עשו גילוח. יש שמה כ-700 ספרים שעובדים שם, והרבה מהם עובדים שם בהתנדבות, כי בעיניהם זכות הוא להם.

טז. הם רגילים לקבל על עצמם בעת צרה או בעת שמחה, שהם ילכו לבית הע"ז ויגלחו שם את שערות שלהם. ואחד מהם אמר שזה סוג של תפילה. יש הרבה מקורות, גם מהכומרים, גם מהנהלת הטמפל, וגם ממה שהעובדים עצמם אמרו, שמאמינים שבמידה שאי אפשר להגיע להטמפל, מגלחים בבית [לפני הפסל בבית], ושולחים את השיער לטמפל בכדי שיושם תוך הכלי קיבול המיוחד לזה, או ע"י דואר, או ע"י אחד שמכירים שהולך לשם. אם כל הגילוח הוא רק הסרת הגאוה והטומאה, אין שום הגיון לזה.

יז. יש שם בבנין שלוש קומות, ולמטה בקומה הראשית יש שם חדר קטן פתוח לתוך החדר הגדול (להמחשה, להבדיל אא"ה כמו ארון קודש גדול פתוח) שמיחיד לעבודה, ויש לפני אותו פסל תקרובת של פירות ונרות. הקומה השנייה פתוחה לתוך הקומה הראשונה (להבדיל אא"ה כמו גלריה של עזרת נשים). ואפשר לראות משם את החדר עם הפסל. בקומה העליונה, שאינה פתוחה לקומה התחתונה, יש שם בקומה עצמה תמונה גדולה של הפסל, ונוהגים להביא לפסל זו פרחים חדשים כל יום. לבד מכל זה, יש הרבה מהספרים שהם תולים על הקיר סמוך למקום עבודתם עוד תמונה של הפסל.

נציין שלהלכה תקרובת ע"ז נעשית גם שלא לפני האליל, כמבואר להדיא בתוס' (חולין מ. ד"ה ד"ה לפני, וע"ע תוס' ע"ז מה. ד"ה אלוהיהם), וברשב"א (ע"ז נא:). מפורש שאפילו לישת לוח (שהוא גם תולדה כמו שבירת מקל) נאסר גם שלא לפני האליל נאסר. וכן נקט כמה אחרונים שתקרובת נעשית גם שלא לפני האליל, עי' מנחת חינוך (מצוה כו), חידושי חת"ס (ע"ז כט: וחזון איש (יו"ד נו, ז) ושו"ת זית רענן (ח"ב סי' יג), וכן הוא מסקנת הגר"ש קלוגר (עבודת עבודה ע"ז נא:). וכן הכריע הגריש"א, כמש"כ בקוב"ת (ח"ג סי' קיח) וכן כתב הגרי"י אפרתי בשמו (ישא יוסף יו"ד כה). וכמובן שלמעשה לא צריכים לכל זה מכיון שישנו שם פסל שנעבד בכל חדרי הגילוח.

יח. מלבד שככה העידו השליחים, וכן נאמרו ע"י הנהלת בית הע"ז והכמרים וגם הפשוטי עם שמבקרים שם, גם יש בידינו יותר מ-20 תיעודים שניתן לראות ולשמע שהם אומרים שם האליל בזמן הגילוח. נציין, שע"פ רוב קשה לשמוע את זה, מחמת רעשי רקע שיש באולם שם.

ותקרובת שלה. שוחק וזורה לרוח או שורך ומטיל לים המלח" עכ"ל, ומפורש שיש דין איבוד גם בתקרובת.

ו. מסקנת הגמ' ע"ז נ. שאבני מרקוליס אינם אסורים משום תקרובת ע"ז משום "בעינא כעין פנים וליכא", ופירש"י "כעין פנים, כעין זבחים שבמקדש הוא דהוי תקרובת, כדכתיב זבח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו, אלמא דומה כלפנים קרי זבח ע"ז, ואבנים אין עובדים בהם בפנים".

ז. וכן מפורש בשו"ע (יו"ד קלט, ג), וז"ל: "ותקרובת, כל שכיוצא בו קרב על גבי מזבח, כמו כל מיני מאכל, כגון בשר שמנים וסלתות מים ומלח, אם הניחו לפנייה לשם תקרובת, נאסר מיד. אבל דבר שאין מקריבין ממנו בפנים, אינו נאסר אלא א"כ עשה ממנו כעין זביחה או כעין זריקה המשתברת, והוא דרך לעבדה באותו דבר, אף על פי שאין דרך לעבדה בזה הענין..." עכ"ל.

ח. עי' רש"י יבמות ק: ד"ה מנעל, ותוס' ע"ז נ: ד"ה כעין, ובאמת משמעות תקרובת ומשמעות דורון הם אותו דבר, ובכמה מקומות בתורה שמוזכר מנחה, אונקלוס תירגם "תוקרבתא", ובתרגום המיוחס ליונתן תירגם "דורון", עי' בראשית לב יד, לב יט, לג יא. וכן מבואר מזה שקרבן עולה מכונה "דורון" בכמה מקומות, וע"ע סנהדרין סג: "כל הזוהב את בנו לעבודת כוכבים אמר לו דורון גדול הקריב לו יבא וישק לו", ומבואר שגם מה שנזכר לע"ז מכונה דורון.

ט. על פי הגמ' ע"ז לב: בשר שנכנס לפני הע"ז דינו כתקרובת ע"ז, ועי' תוס' נ. ד"ה כעין פנים שהביא כן בשם רש"י, ועי' הרא"ש פרק רבי ישמעאל סוף סי' א'.

י. אמנם עי' חזון איש (יו"ד סי' נו, יא ד"ה ואמנם) שפשיטא ליה שצריך מעשה עבודה כדי להיאסר, ולכן נקט החזון"א שכל הנחה לפני הע"ז הוי כמעשה זריקה.

יא. לשון הר"ח ע"ז נ: ד"ה שבר "השבירה היא מעשה עבודה כגון חתיכה", וכע"ז כתב המאירי שם וז"ל: "וכל חתיכה תולדת זביחה".

יב. הראשונים (עי' רמב"ן וריטב"א ע"ז נ:.) פירשו שהסיבה שאם עבודתה רק בקשקוש מקל אזי גם בשבירת מקל אסורה, כיון שמקל לע"ז זו שעבודתה במקל הוי ככהמה לע"ז אחרת, וכשם שבשחית בהמה חייבין בכל ע"ז שבעולם גם אם אין דרכו בכך, הוא הדין אם שוחטים (שוברים) המקל ששייך לע"ז יש דין תקרובת.

יג. כל הבידורים הם ע"פ נתונים ברורים מאוד, שביררו דרך מסמכים רשמיים מהנהלת בית הע"ז, ועוד עשרות מקורות ע"פ מומחים עולמיים שונים, וגם ע"פ אלו שנשלחו לשם, וראינו בעינינו התיעודים שהביאו המאמתיים שדבריהם מדוקדקים. וניתן לכל מבקש להשיג את כל המקורות הנדרשים מהמערכת.

גם הם מאלה הטמאים הרואים בזה פולחן לע"ז. ובכח"ג הדבר פשוט שאומרים בזה סתם עכו"ם לע"ז, עיין חולין י"ג שהרי עצם מטרת המתגלחים היא לע"ז."

כפי שכבר ביארנו, עיקר הנידון הוא להוכיח שהתגלחת היא מעשה עבודה, והגרי"ש הוכיח כן מכמה צדדים, א. ממה שמזכירים את שם האליל, ב. מזה שהספרים רואים בגזיזת השערות מעשה פולחן. ג. ועוד הביא סמך לדבר ע"פ מה שמצינו שכבר היה כן לעולמים מעשה עבודה ע"י גילוח, כמו שכתב הרמב"ם שעבודת כמוש הוא בהעברת שער² ומקורו ממכילתא דרשב"י (שמות כ, ה). וזה לשונו שם בקובץ תשובות:

"ביסוד הדבר נאמר דכל שנראה לעיניים שענין זה שייך ונעשה לע"ז, ואנו מוצאים ענין ע"ז זו בעבודתה כמות שהיא היום נזכרת בראשונים בכמה וכמה דוכתי, והיינו שזאת היא עבודה מרכזית וחשובה מדור דור אצל הע"ז, ויש להניח שמאז בלל ד' שפת דור ההפלגה ונתפרדו ללשונותם במקומותם והיו עובדי ע"ז, מתחילה ועד היום הזה עובדים לאלילים בעבודה זו ובענין זה, הרי תו ליכא לפקפק שמא עושים מעשה תגלחת כצורתה אצל מקום ההתאספות לע"ז שלהם, שלא לשם עבודה לע"ז" עכ"ל.

מבואר שדעת הגרי"ש זצ"ל הוא שצריכים לראות את מעשה הגוים ע"פ תורתנו הקדושה, ובשיקול הדעת של התורה צריכים לדון מה הם הדברים המגדירים את המעשה כמעשה עבודה, ואין הדבר תלוי כיצד

הגוים מגדירים את מעשיהם, והאם בלשונם הם קוראים לזה שם קרבן או לא, כיון שע"פ הלכה ישנם גדרים אחרים לשם קורבן.

סיבת הגילוח

כאמור, כל הנ"ל מבוסס על עובדות ברורות, ולא על הבנות דקות שתלויות בתרגומים, או מידע שידוע רק למומחים.

אמנם בטעם הסיבה לגילוח בבית עבודה זרה הנ"ל, בזה היו שטענו שכל סיבת הגילוח הוא בכדי לבטל היופי של המתגלח, ולבטאות התבטלות אל האליל ע"י הקרבת השערות שהם דבר היותר יקר של האדם³, ואת זה עושים כמעשה הכנה לפני ה'דרשן' (היראות

בגדים אחרים המיוחדים להם, הדומים לבגדי הכמרים, ואמנם הספרים אינם כמרים ממש (שהכמרים הם מכת 'ברהמין'), אלא הספרים הם מכת 'נאי-ברהמין' שמשמעותו שהם משרתי בית ע"ז (להבדיל אא"ה הם בדרגא של לוי, ולא כהן).

כל הפרטים הנזכרים הם מבוררים מעל כל ספק, הן ע"פ שלוחי הבתי דינים שהלכו לבדוק בעצמם, והן ע"פ מקורות של פקידי בית העבודה זרה, וכן על פי תמונות שהתפרסמו מהמקום. וראוי להדגיש שעד כאן לא הבאנו שם דבר התלוי בהבנה דקה ועדינה, אלא הכל הן עובדות פשוטות ויבשות, אשר אין בהם שום ספק.

העולה מהאמור לכאורה

כפי שכתבנו, כל פעולה שהיא כדרך עבודת האליל, ויש בה גם מעשה כעין שחיטה וחיתוך, דבר הנוצר על ידי מעשה זה דינו כתקרובת עבודה זרה. ולכן אם מגלחים שערות כעבודה לע"ז, דין השערות הוא שהם תקרובת ע"ז. ולא נותר אלא לדון האם מעשה הגילוח הוא מעשה עבודה או לא.

מורן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל⁴ כתב (קובץ תשובות ח"ג סי' קי"ח), שעל פי העובדות שהוא קיבל, אכן מעשה הגילוח הוא מעשה של עבודה, ולכן השער שנוצר על ידו, דינו כתקרובת ע"ז.

וזה לשונו:

"אשר לטענה הראשונה, לפי דברי הרא"ד [דונר] שליט"א, **עצם התגלחת עבודתה בכך**. וכנראה זה ע"פ מש"כ

הרמב"ם בספר המצוות (מצוות לא תעשה ו') וזה לשונו 'ובתנאי שיעבוד כדרכה, כלומר בדבר שדרכה שתיעבד בו וכו' כמו פוער לפעור וזורק אבן למרקוליס ומעביר שערו לכמוש". וכאן בזמן התגלחת הם מזכירים שם האליל. והמגלחים אמרו לו על אף שעושים בשביל קבלת שכר עבור התגלחת, מכל מקום אמרו הלא

יט. ידוע שבשנת תש"ן כתב מורן הגרי"ש זצ"ל תשובה (קובץ תשובות ח"א סי' ע"ז) שבה הוא מתיר את השיער על פי דברי מומחה אחד, וזה לשונו שם:

"לפי המומחה הנ"ל, אין במעשה התגלחת שום סרך של **עבודת עבודה** לע"ז אלא הני עובדי אלילים רק מראים במעשה התגלחת עד כמה הם אדוקים בע"ז ושהם מוכנים להשחית ולאבד את היקר להם בגללם. אבל אין שום חלות שם ע"ז על עצם השערות" עכ"ל.

כלומר עיקר הסיבה להתיר הוא משום שאין הגילוח מעשה של עבודה, אבל ברגע שהגילוח הני מעשה של עבודה, שוב אין מקום להתיר. ומה שאחרי הגילוח חושבים שזה מתנה לע"ז, אין בזה שום מעשה כעין פנים.

ועל אף שכך העידו בשם "מומחה", הגרי"ש בחכמתו הרגיש שהדבר עדיין צריך בירור, ולכן כתב בסוף התשובה: "אכן כל הדברים סובבים והולכים על פי דברי המומחה הנ"ל, וכמובן שאין בידי לקבוע עד כמה דברי המומחים מתאימים למציאות... והדבר טעון איפוא בירור גופא דעובדא היכי הוי", עכ"ל.

ומש"כ שם בתחילת התשובה שהשיער הוי רק מתנה, כוונתו שעל אף שאין הגילוח מעשה עבודה, אולי עדיין יש לאסור השערות כיון שהם גם נותנים את השיער החתוך כמתנה לבית ע"ז, וכתב על זה שהתנאי של תקרובת ע"ז הוא מעשה כעין ד' עבודות, אבל מי שמנדב שערות גזוזות לבית ע"ז בודאי אינו תקרובת ע"ז.

כ. ושמענו מהגרמ"מ קארפ שליט"א שבתשס"ד כשהראו את דברי הרמב"ם להגרי"ש זה עשה אצלו רושם גדול. עוד שמענו מכלי ראשון, שהגרי"ש אמר להג"ר פייבל כהן זצ"ל (מחבר"ס בדי השלחן), שלו ימצא באיזה מקום נידח אנשים שעושים פולחן בזריקת אבנים, בודאי ידוע לנו שהוא מתולדותיו של מרקוליס ואין צריך לדון בעומק ליבם אם כוונתם לשם ע"ז, וכמו כן זה שמצינו מקום בהודו שמגלחים שערות ראשם במקום הע"ז, מכיון שידוע מדברי הרמב"ם כבר היתה עבודה זרה בעבר בשם כמוש שעבודה בגילוח השערות, יש להניח כדבר פשוט שגם כאן הוא מעשה עבודה.

כא. דקדקנו להעתיק הטענה ע"פ המקורות של הגוים המאמינים בזה, שהדגישו שהמעשה הוא בשערות הנקברים, ולא על האדם שנעשה מגולח, וממילא היא

לפני האליל). ועוד הוסיפו, שבאמת המושג שיער בדתם הוא דבר טמא ולא ראוי להביאו לפני האליל^{כב}.

ולעומת זאת יש עשרות מסמכים שהם משתמשים בביטויים של קרבן ונתינת השער. וכן השליחים^{כג} שהיו שם, העידו שהם אומרים **בנוסף** לטעם שזה התבטלות וכניעה לאליל, שהגילוח הוא בגלל שהאליל שלהם אוהב שערות, ורואים במעשה הגילוח כמעשה של הקרבה, וקוראים את זה בלשונות שמשמע מנחה וקרבן ['אופערינג', או 'סקריפיס']^{כד}.

וכן מעל בנין התגלחת, ישנו שלט גדול בארבע שפות שמכריז שזה המקום להקריב השער לאליל, ובשפה שלהם המילה משתמשים להסביר את ענין זה, היא בדיוק אותה המילה שהם משתמשים להסביר את כל ענין שאר הקרבנות והתקרבות שלהם.

וכן בכתבים המופצים על ידי בית העבודה זרה, מובא אגדה שהם מאמינים בה, והיא שהאליל שלהם פעם קיבל מכה בראשו ונוצר לו קרחת, ואלילה אחרת ראתה את זה, ונתנה לו את שער. ומאז האליל הכיר לה טובה, הבטיח לה שכל אלו שיבואו לגלח שערם בביתו, הוא יקבל את שערותיהם בשבילה. ושטויות אלו שמעו השליחים מהרבה עובדים וספרים, וכן שמעו זאת מהכמרים עצמם.

אגדה זו שגורה בפי הרבה מהמבקרים, אם כי לא כולם אומרים שהוא **עיקר** סיבת הגילוח, אבל מכירים הם את האגדה. ויש לציין, שיש הרבה מקומות אצלם שכותבים את האגדה, ותוך כדי דיבור

עבודה נפרדת בפני עצמה של הקרבת דבר יקר, ולא רק פעולת הכנה בגוף האדם קודם שנוכח ל'דרשן', ודו"ק. אמנם יש מהמתירים שניסו להציג הדברים כאילו זה הכנה להאדם להסיר מעליו השער הטמא כדי לטהר עצמו, אבל אין שום מקור הודי להבנה זו, לכן לא התייחסנו אליה כאן.

כב. העובדה היא שיש כמות מהמתגלחים (לטענות השליחים בערך 7%) שאכן מביאים מקצת מהשערות שלהם איתם כשהולכים לדרשן, ומיד לאחר שיצאו מהדרשן שמים את זה בכלי קיבול של נדבות ששמים בפניהם. הייחס של הנהלת הטמפל למנהג זה היא שלדעתם אין צורך לעשות כן, כי יש כלי קיבול המיוחד לזה בחדר הגילוח, והסבירו שגם מה שמשאירים בחדר הגילוח מגיע לאליל. וכאמור, אין שום מקור, וכן לא שמענו השליחים מאף אחד, שסיבת הגילוח הוא הסרת דבר הטמא. אכן עצם העובדה שהשערות שלהם היא דבר טמא, יש שכן מאמינים ויש שלא יודעים על זה, אבל אף אחד מהגוים לא אמר שבגלל שהשערות היו דבר טמא זה לא יכול להיות קרבן לפי הדת שלהם.

ולאחרונה, הגיע לידינו ספר של מומחה גדול בארה"ב לענין דת הזה [כתב יותר מ-13 ספרים על זה], שאכן כתב שם הסבר למה למרות שהשערות הם דבר טמא, אעפ"כ הם קרוב, ואין לדעתו אין בזה סתירה. כמובן שההסבר שלו לא מעניין אותנו, רק שהוא מפרש לנו באופן ברור שאי אפשר להסיק מזה שהשערות רשמי אמונות להיות דבר טמא, שמחמת כן אין כאן קרבן.

כג. כאמור בשנת תשס"ד נשלחו שני שליחים. בתחילה נשלח מר אמיר דרומי הי"ו, באשר הוא מכיר היטב את תרבות הודו, וחזר והעיד לפני ב"ד של הגר"ק צוק"ל. ועדותו נכתבה בהרחבה בקובץ אור ישראל גליון לו. אחריו נשלח הגר"ד דונר שליט"א, שהעיד לפני הגר"ש אלישיב זצ"ל, וגם לפני הבד"ץ העדה"ח, ובנוסף יש תחת ידינו הקלטה של דבריו שנאמר לפני הרבה רבנים בארה"ב.

בשנת תשע"ח, הלך לשם יהודי מארה"ב ר' גרשון וועסט נ"י, ועדותו ג"כ הועלתה על הכתב, ודבריו תואמים לרוב דברי הרא"ד דונר. [למשל שמע משתים מהם שהאליל אוהב שערות, ושמע מהם שהשערות מוגדרות כקרבן בדיוק כמו שהקוקוס ושאר התקרבות הן קרבנות. אמנם שמע גם עוד נקודות שבפועל לא מגישים את השערות, ומשום מה המתירים תולים בשמו כל מיני דברים לא נכונים, ואכמ"ל].

אחריו בסיון תשע"ח לבקשת ראב"ד העדה"ח הגר"מ שטרנבוך שליט"א, נסע לשם שוב מר אמיר דרומי, והלך וחקר היטב היטב, והקליט והסרית כל דבר ששמע, וחזר והעיד לפני גדולי הרבנים בראשית מרן הראב"ד הגר"מ שטרנבוך שליט"א. ומכיון שהביא תיעוד לכל דבריו, אין צורך לסמוך עליו, ואפשר לראות הכל בכלי ראשון.

יש לציין, שבעוד שיש שפקפקו על סמכותם של דברים המתורגמים, השליחים שהיו שמה בשנת תשע"ח השיגו מתרגם מקצועי במיוחד, מלבד שאחד מהשפות שמדברים בהודו הינה אנגלית, וכמעט כל הכמרים והאנשים החשובים שמה מדברים אנגלית, וגם חלק גדול מפשוטי העם, וכל השליטים שיש בהודו יש גם באנגלית. יש לציין שאנגלית זאת שפת האם של כל השליחים.

הם כותבים שזה קרבן, וכן כותבים שהוא מעשה סמלי של עזיבת הגאווה. וכל אלו הטעמים נאמרים אצל הגוים שם יחד, ואין זה נתפס כסתירה או מחלוקת, אלא מאמינים הם בו זמנית בשלל הטעמים יחד^{כז}.

ולאחרונה נעשה סקר מפורט ומקצועי מאוד על מאות מן העובדים בטמפל, ואחוז ניכר מהספרים שם, והתשובות היו זהות להנ"ל. ניתן לקבל את הסקר בשלמותו בפניה למערכת.

מה שיש לדון על פי זה

יש שטענו אם מעשה הגילוח הוא רק^{כח} מעשה בכדי להוריד את הגאווה שלהם, אז יש להתיר את השער, כיון שעושים את זה רק כדי להיות קרחים. ועוד טענו, שיש לסמוך על המומחים בשאר מדינות העולם שאומרים שסיבת הגילוח הוא רק משום מעשה הכניעה, כיון שהם מכירים היטב את הדת, ואילו השליחים שהיו שמה, היו רק לימים בודדים ולא מכירים את השפה שלהם^{כט}, עכת"ד המתירים.

ויש כמה דברים שצריכים לחדד. קודם כל, המתירים הניחו הנחה שתקרבות ע"ז היא רק מה שהגוי חושב שהיא קרבן, בעוד שכפשוטו ע"פ הלכה [וכן מבואר מדברי הגריש"א, כדלעיל] כל מעשה חיתוך שנעשה ע"י פעולת עבודה לע"ז, הוי תקרבות. ולכן גם גילוח שנעשה כעבודה לע"ז, גם אם לא מאמינים שהאליל מקבל השערות, עדיין הוי תקרבות ע"ז^ל.

כד. באתר השייך לבית ע"ז כתבו את הסיפור, ומסיימים שם שגילוח השער הוא "סמל" (באנגלית 'סימבול') של עזיבת הגאווה.

כה. ואמנם פשוט שאם שניהם אמת, וזה גם מעשה הכניעה וגם רואים את השיער כקרבן, ועוד משום הסיפור הנזכר, נפלה טענה זו, כיון שמשפיק לנו זה שהיא קרבן לאסור את זה, גם אם הם באותו זמן מאמינים שיש עוד טעמים לגילוח.

כו. וראוי לציין שכעת אין שום דבר משמעותי שצריכים לסמוך על תרגומים, כיון שיש מספיק אנשים שם שמדברים אנגלית, וכן יש לבית ע"ז דברים שנכתבו על ידם באנגלית. וטענה זו בעצם נאמרה בשעתו נגד אחד מהשליחים בתשס"ד, ובכלל אינו רלוונטי היום.

ומאידך, בעיקר הדבר לסמוך על אותם ד"ר הנקראים "מומחי דתות" ולקבוע סיבת מעשיהם, יש לציין שהרבה מהמכירים מנהגי עבודה זרה חונכו על ברכי התרבות המערבית וחוקותיה, ומושפעים רבות ממנה, ומנסים להתאים מנהגי עבודה זרה לרגשותיהם וסברותיהם. ואין זה מכוונה להטעות, כי אם פשוט להם שלא יתכן שיחשבו אחרת. לדוגמא, לעובדי עבודה זרה אין שום קושי באמונה שאליל אוכל את האוכל המביא לו (כפי שרואים באגדות רבות המתארות אמונות של ע"ז בימי האבות וזמני בית ראשון, וכמו שכתבו תוס' בע"ז נ:), אך בימינו יאמרו אלו אשר הושפעו מתרבויות מערביות שאין הצעת האוכל אלא מעשה 'כיבוד' בלבד, אך בודאי אין כאן אכילה ממש מצד הע"ז. בדומה לכך, הנוצרים ימ"ש נקטו עד לא מזמן שהיין שמנסכים לאלילים נהיה ממש דם אותו האיש, ומאוחר יותר כשניסו לשפר את דתם התחילו לומר שהיין זה אלא משהו סמלי. ולכן עפ"י צריכים להיזהר מאוד בעדותם של אלו המומחים שמסבירים כאילו כל מה שיש כאן היא הכניעה ותיקון המידות [כאילו לא קשור לאליל], והם הוציאו כל המשמעות הדתית שיש במעשה זה, בעוד שכל ההודיים בפה אחד אומרים מפורש לא כך.

וכיצ"ב חשש הגריש"א, ובקובץ תשובות שם כתב: "...ולתרץ דיבורם, שכוונתם לא לשם עבודה לע"ז בזה, כפי שעושים אנשי יחסי החוץ שלהם גדוליהם ומנהיגיהם - בעיקר אלו הגוים בארצות אחרות - שמתביישים כלפי כל העולם בעבודה הנמיבות והטפשות הלזו, קשה מאוד לקבל זה" עכ"ל. ובשעתו הגר"ד דונר שליט"א ציין לדברי שו"ת הרא"ש (כלל נה, ט) שמבואר ג"כ בעי"ז, עי"ש היטב, והוסיף הנ"ל "שבדואי ה'מומחים' הללו לו יראו מעשה של שבירת מקל היו אומרים שעושים כן משום שהמקל הוא דבר טמא וחייבים לשוברו, ואילו יראו בעל פה פה מי יודע מה יגידו".

אמנם, חובה לציין שרוב המומחים והפרופסורים ואלו שכתבו ספרים על דתם, אישורו (בכתב) שהם מאמינים שאלילים מקבל את שערם, וזה לא רק תיקון הנפש של המתגלח.

כז. עי' לעיל שהובא לשון השו"ע, ושם מפורש שתקרבות שהחפץ הוא כעין פנים צריך נתינה לשם תקרבות, משא"כ תקרבות שאינו כע"פ, רק מוזכר שצריך לעשות מעשה עבודה כעין שחיטה, ומעולם לא הזכירו אף אחד מהראשונים והשו"ע

ציורים נוספים של תקרובת ע"ז המובאים בחז"ל ובראשונים

מלבד מה שמפורש בגמ' ששבירת מקל הוי זריקה המשתברת וממילא המקל הוי תקרובת ע"ז, מצינו עוד כמה דוגמאות לזה בגמ' ובראשונים:

- ענבים שנבצרו בשדה לשם הע"ז עם הפרכיל, ובבצירתן עבדה לע"ז (גמ' ע"ז נא).
- פירות שנתלשו מהעץ בלי שום חלק של העץ (תוס' ר"י הזקן ע"ז נא).
- אבנים שנחצבו לצורך זריקתן למרקולים (מאירי ע"ז נ).
- הדס שנחתך לשם ע"ז (רש"י יב: ע"פ מאירי מד: רוקח הלכות לולב תר"א).
- מעות שחתכן לצורך מרקולים (מאירי ע"ז מט: ראב"ד ורבינו יונה ע"ז נא).
- מנעל שנקצע לשם ע"ז (שאלות פח, מאירי והשלמה יבמות קג: ראב"ד ע"ז מז: ראב"ה אלף סח, רבינו ירוחם נתיב כ"ה ח"ב ריז).
- שופר שנחתך לשם הע"ז (מאירי ר"ה כח).
- כיכר שהלישה נעשה כעבודה לע"ז (רשב"א ריטב"א ע"ז נא).
- כלי שנחתך לשם ע"ז (רמב"ן רשב"א ריטב"א

לא תשתתחו לאלהיהם ולא תעבדם ולא תעשה פמשייהם פי ה'ס תהרסם וְשִׁבְרֵי תִשְׁבְּרוּ מִצְבֵּיתֵיהֶם: וְעִבְדֵתֶם אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְיָבִיחַ אֶת לִחְמֶיךָ וְאֶת מִימֶיךָ וְהִסְרֵתִי מִיָּמְךָ מִקֶּרֶךְ. לא תהיה מְשִׁפֵּלָה וְשִׁקְרָה בְּאֶרְצָךָ אֶת־מִסְפֵּר יְמֶיךָ אֲמַלֵּא. (שמות כג, כג)

והאור החיים הקדוש לומד שכל הברכות שנאמרו שם נאמר על המאבד ע"ז, וזה לשונו: "ועבדתם את ה'... נמשך עם מה שלמעלה כי כשישבר כח העבודה זרה ויהרס מבצריה בזה עובד את ה' וישפיע לו טובה ויברך לחמו... והסירותי וגו'. רשם ה' הבחנת הברכה בשלשה דברים, הא' שיהיה האדם בריא להתעדן בטוב ה'. והוא אומרו והסירותי וגו' שזולת זה כל אוכל תתעב נפשם, ב' ירבה לו בנים, והוא אומרו לא תהיה משכלה וגו', ג' שישלים ימיו אורך ימים ושנות חיים, והוא אומרו את מספר ימין כו', עכ"ל. וכע"ז ברמב"ן שם.

בשם הראב"ד ע"ז נב).

- לולב שנתלש לשם ע"ז (ספר השלמה, מאירי, ראב"ה, ספר המכתם סוכה לא:).

הרבה רצו לחדש כללים לחלק בין שבירת מקל לנידון דידן, אבל לפני שמחדשים, חייבים להכיר את כל הציורים לראות האם החידושים מתאימים עימהם, והרבה מהחידושים שניסו לחלק בנידון, ע"פ הנ"ל באמת אינם עולים יפה.

דת ההינדו הינה מוגדרת ע"ז ללא ספק

בענין אם דת ההינדו נחשבת לע"ז, לאורך כל הדורות נקטו הראשונים והאחרונים שדת ההינדו הוי ע"ז גמור, ולא מצינו אף אחד שפקפק בזה. נציין אלו שכתבו כן מפורש: רס"ג (מובא להלן) הרמב"ם (מו"ג, ג, כט), אבן עזרא (שמות ח כב), ר"א בן הרמב"ם (עה"ת שמות יט ו), הראב"ד (ספר האמונה הרמה מאמר השלישי), רד"ק (ישעיה ב' יח) רבינו בחיי (ויקרא א ט), ספר הברית (ח"א מאמר יט ז). וכ"כ הנודע ביהודה להלכה (מהדו"ת או"ח קיא), והחת"ס (שו"ת ח"ב יו"ד קל"ג), שו"ת יהודה יעלה (א, קע), הבן איש חי (שנה ב' מסעי), והמלבי"ם (זכריה יג ב, יחזקאל מז).

אמנם יש שטענו שמבואר בחז"ל (יו"ד סב, כא) שע"ז נקראת דווקא מי שעובד לכה שקיים בעולם, כמו הכוכבים, אבל אם ממציאים כח שלא באמת קיים, העובד עבודה זו אינו בגדר עובד

ולכן גם את"ל שהגילוח נעשה רק כמעשה הכנעה, פשוט שזה עדיין מעשה עבודה, ועיקר עבודת עבודה זרה שמוזכר בתורה הינו 'השתחוואה', שמשמעותו הוא נמי מעשה שהמשתחוה מכניע את עצמו לפני מי זה שהוא משתחוה לו, ולכן כאן מכיון שהם לא סתם מנוולים את עצמם, אלא הם עושים את זה בכוונה להראות שאין להם גאווה ויופי לפני אליהם, הגילוח נחשב כמעשה עבודה^כ.

אמנם, כבר כתבנו שיש הרבה מקורות [שרובם לא היו זמניים לפני המתירים שהעלו הטענות בשעתם] שמפורשים שאין הטעם משום הכנעה בלבד, אלא יש בדבריהם הצהרה ברורה של נתינה בהקרבת השערות, וזה למשמעות של כל הקרבות שלהם.

ובכללות יש להעיר שבטענות כגון אלו, גם אם הם נכונים במציאות, שכל הגילוח נאמר רק מטעם הכנעה, עדיין יש להיזהר מאוד בדקדוק הדברים, כיון שיש חילוק גדול בין מעשה המוגדר מעשה הכנעה חיצוני בלבד, שבו אולי יש לדון כנ"ל, לבין מעשה עבודה לע"ז שהטעם שהע"ז רוצה בע"ז זו הוא מטעם הכנעה (כעין השתחווייה), ועי' בהערה^{כט}.

והנושא כלים שום תנאי שצריך לעשות השבירה לשם דורון ותקרובת, אלא כפשוטו מספיק לעשות מעשה עבודה שהיא כעין זביחה, וכן מפורש באבן האזל (פ"ג מהלכות ע"ז ה"ד), ובמק"א הרחבנו בהרבה ראיות מהש"ס והראשונים לטעור זה. ויש שהביאו לשון הרשב"א (נא: שכתב על דברי המשנה שאמרה שמצא מעות בראש הע"ז אין זה תקרובת, כי תקרובת לא הוי אלא מה שהע"ז חפץ בהנחתה לפניה, ודקדקו מזה שמבואר שהע"ז צריך לחפץ בתקרובת. אמנם טעות הוא בידם, כי כאמור אכן תקרובת שנעשה ע"י הנחה [כגון בשר שהונח לפני הע"ז] אכן צריכים שזה יהיה מונח שם בכוונת תקרובת, רק בשבירת מקל שהתקרובת נעשית ע"י העבודה לא צריכים כוונת תקרובת. ודברי הרשב"א קאי שם על דברים שנאסרים ע"י ההנחה ולא ע"י העבודה כעין זביחה, ויש איתנו עוד הרבה אריכות דברים בזה.

כח. ובשו"ת רמ"ע מפאנו (חדשות ס' ח') שכתב שהסרת המצנפת שנהגו הנוצרים בבית עבודתם "עבודה גמורה היא, שנהגו עובדיה להכנעה", כלומר היה פשוט לו שכל מעשה הכנעה הוי עבודה משום שהוא דומה להשתחוואה.

כט. כל המהלך לומר שאם הגילוח הוא משום הכנעה, וממילא אין כאן תקרובת, יש לציין שהוא טענה דקה מן הדקה, כי גם את"ל תקרובת רק הוי מה שהגוי מגדיר תקרובת, עדיין כשהם אומרים שמעשה הגילוח הוא מעשה של הכנעה, עדיין יש לפנינו ב' אפשרויות איך להבין הדברים. ייתכן שהכוונה שאין בגילוח שום משמעות של נתינת השערות, אבל ייתכן גם שאכן הקרבת השערות היא אכן הגדרה של המעשים, אבל הטעם למה הם עושים כזה מעשה, הוא משום הכנעה. כלומר, לפי צד זה פשוט שזה עדיין תקרובת, רק כמו שאצלינו להבדיל אא"ה יש לנו טעמי המצוות, וקרוב פסח הוי קרבן למרות שהטעם הוא כי פסח ה' על בתי כו', ואין זה מגרע אותו מלהיות קרבן, הוא הדין בהודו יש להם מעשים של הקרבה, ויש להם גם טעמי העבירות.

ולכן כדי לטעון שהמעשה הוי מעשה של הכנעה, בעצם צריכים הוכחה שתוכיח את הגדרת המעשה ולא את טעם המעשה, ודו"ק.

ובאמת, הקוקוס שהם מקריבים כקרבת ממש, ומקטירים חלק ממנו על מזבח ממש, ככתביהם גם כן מבואר שהוא מעשה של הכנעה והתבטלות [כי הקוקוס מסמל ראש האדם כו'], וזה ראייה נכונה שהדברים שנאמרו על הכנעה נאמר כטעם ולא כהגדרה [כמובן מבלי עצם הראיות שאומרים שהגילוח הוא אכן קרבן].

ומאחר שיש שאומרים כל הטעמים יחד תוכ"ד, זאת אומרת שהם אומרים שהוא משום הסיפור שהיה לע"ז קרחת, בעוד שהם מוסיפים מיד אחרי זה שהוא סמל להכנעה, בכדי שלא לעשות סתירה בדבריהם ולפלוג דיבורא, מוכרחים אנו לומר שדבריהם הם טעמים לדבר, בעוד שהוא מעשה עבודה, שבטעמי המצווה אין שום קושי אם יש סתירה, ותו לא מידי.

ל. למשל: חכם אחד כתב שתקרובת ע"ז אסורה רק אם יש חפץ מוכן בפני עצמו לפני מעשה העבודה (כעין מה שלגבוה אינו קרב קרבן אא"כ הקדישהו לפני כן), ולדעתו שער שמחובר לגוף האדם אינו כן (ויש לפקפק גם על נקודה זו), ואמנם אף אם אפשר לומר חילוק בין שער לשבירת מקל, קשה מאוד לחלק בינו ללולב ושופר, [ובאמת גם פרכילי ענבים אינם כן].

ע"ז, אלא הוי מין בלבד. ולכן יש שהעלו שלא שייך תקרובת ע"ז בדבר שאין לו דין ע"ז, עכ"ת ד.

אבל כל זה אינו נכון כלל, כי בהודו הם לא מאמינים שהאליל הוא כח מדומה, אלא הם מאמינים שיש אלוקים שברא את העולם, רק הם טועים להאמין שהוא מנהיגה דרך כוחות המחולקים לתתי כוחות [הבורא, המקיים, והמאבד], ולכל תת כח הנ"ל עשו הרבה צורות פסלים וגילגולים והתגשמויות, מביניהם האליל המדובר בטרופטי, אבל עדיין הסיבה הראשונה אצלם מבוססת על כח שבאמת קיים, וא"כ עבודתם נחשבת עבודה לדבר הקיים.

ויש לזה עשרות מקורות שמוכיחים בבירור שככה היא אמונתם, אמנם גם מבלי לצטט ממקורותם הטמאים, הדברים הללו כבר מפורשים ע"י רבינו סעדיה גאון בפירושו עה"ת (שמות, מהדורת מה"ק, עמ' קצב), ונעתיק לשונו:

"ובדומה להליכות אלו נתאמת לי שההודים ועובדי אלילים זולתם, אומרים שאינם עובדים לאבן עצמה ולא לעץ גופו, אבל הם עובדים לבורא שמים וארץ, ואין צורה זו לדעתם אלא אות לכך... ואותה צורה שמצאוה ראוייה לעניין זה לדעתם הבורא משרה עליה מאורו, ובאמצעותה הוא עושה להם אותות ומופתים. וכשלעצמה אינה צורה אלא היא צורה של אות שאחד מהם התאימה לעניין זה."

ועי"ש בדבריו שהרס"ג מפרש שככה היתה טעותם של הודו ורוב עובדי ע"ז, וע"פ התורה זאת היא הצורה של הע"ז ממש.

ולכן מלבד מה שכבר מבואר מכל הראשונים והאחרונים שבהודו הם עובדי ע"ז, גם הנידון אצלנו כלל לא נוגע לדברי החזו"א. ובלא"ה דברי החזו"א אינם מוסכמים^ל, וגם כל דבריו לא נאמרו אלא כשהוא עובד הכח המדומה בלי שום פסל גשמי, אבל ברגע שיש פסל ברור שיש בזה ע"ז גם לפי החזו"א, כמו שהארכנו בהרחבה במקו"א.

כמות השיער היוצא מהודו

בהודו ישנם הרבה טמפלים שמגלחים את שערותיהם כתקרובת לע"ז. ברשימה של הטמפל בטרופטי, בשנת 2017 למנינים, ישנם 12.2 מיליון אנשים שהתגלחו שם. זה יוצא בממוצע 35,000 ליום, וע"פ הנתונים של הנהלת הטמפל בערך 35% מזה הם נשים, ואם כן יש 12,250 נשים המגלחות שערן כל יום רק בטמפל זה! וכאמור זהו רק טמפל אחד (אם כי זה הכי גדול), וישנם עוד כמה וכמה טמפלים.

מכיון שהשער מגיע לידי הטמפל בחינם, ואינם צריכים לחפש

לא. עי' בצפנת פענח (תניינא, הל' ע"ז פ"ה ה"א) שנקט להדיא שגם העובד לדמיון הוי עבודה וזה. וכן יש להוכיח מהרמב"ם שהעתיק הדין שהמקטיר לשד הוי ע"ז (סה"מ ל"ה, ו"כ"ה בשו"ע יו"ד קט), למרות שלדעת הרמב"ם במו"נ (חלק ג פרק מו) שעבודת שדים היא עבודה לדמיון, וז"ל: "יזבחו לשדים לא אלוה, וכבר בארו החכמים ענין אמרו 'לא אלוה', אמרו שהם לא פסקו מעבודת דברים נמצאים, עד שעבדו דמיונות". כמו כן מפורש במכילתא (יתרו פרשה ו') שהעושה דמות לחושך ועובדו הוי ע"ז, למרות שלדעת הרבה ראשונים אין החושך בריאה בעצם, אלא רק העדר אור, כמו שהרחיבו רס"ג (אמונות והדעות מאמר ראשון לה:), הרמב"ם (מורה נבוכים ח"ג פ"ה) דרשות הר"ן (דרוש ג'), וכן הרמב"ן (איוב לח יט, וגם משמע כן בשמות ד יא) והמלבי"ם (ישעיה מה ז). ולפי דבריהם שהחושך אינו בריאה בכלל אלא העדר האור, מי שעושה דמות חושך, לכאורה הוא עושה פסל לבריאה שלא קיים, ואעפ"כ מפורש שזה ע"ז.

אחרי תורמים, ואין להם מחסור של שיער בכלל, וגם השער ההודי הוא איכותי וטבעי, לכן ישנו הרבה הרבה שיער הודי בשוק השער בכל מדינות העולם. ושיער זה מיוצא לכל המדינות גם אלו הטוענות שהם "מקור" של השער המשווק אצלם, כמו ויאטנאם, ברזיל, מאלזיה, סין, איטליה וכדומה^{לב}.

יש שטענו שיש חילוק בין שיער הודי לשיער שקונים בברזיל תחת השם שיער ברזילאי. אמנם בשביל לאמת תיאוריה זו, הזמינו הרבנים שער מהודו ועשו קצת טיפולים בשיער, ושוב הביאו את השיער לפני הפאניות ה"מומחיות"^{לג} שאמרו עליהם שהם מומחיות להבחין, וכולם שגו ברואה, והכריזו בוודאות שהשער הנמצא לפנייהם הוא שער "ברזילאי המשובח"^{לד}... [יש לציין שהמבחינים כולם הוסרטו]. כך שאי אפשר לסמוך על כך שיש חילוק בין שער ברזילאי לשער הודי, וכל המושג "שיער ברזילאי" הוא משום עיבודים מסוימים שעושים ע"פ רוב בברזיל ההופכים אותו להיות כמו המרקם המקובל בברזיל^{לה}, אבל אחרי שעושים את העיבוד עם שיער מהודו, אז התוצאה הינה זהה לשיער המשווק כברזילאי, ואי אפשר להבחין בין שער הודי עם עיבוד זה, לשער שמכונה שיער ברזילאי. יש לציין שעיבוד זה לוקח הרבה זמן, וגם הוא נעשה ע"י חומר יקר (ומסוכן מאוד), וצריכים לחלק השערות לגומיות קטנות כדי לעשות העיבוד, ואכמ"ל. כמו כן,

לב. יש שטרחו לברר שבאמת ע"פ חשבון, רוב גדול מהשער שנמכר בעולם מקורו מהודו. וככה גם טענו כל מיני מומחים גוים שכתבו מחקרים על זה כמסיה לפי תומם. אכן התחקירים משכנעים, ויש הרבה ראיות לזה, אבל מכיון שאין נפק"מ בהלכה כדלהלן, לא נאריך בזה. גם באופן כללי צריכים להדגיש שאפילו אם הנידון כן תלוי ברוב, אין נפקא מינא כלל אם הרוב הוא משום 99.9 אחוז מגיע מהאיסור, או אפילו רק 50.1 אחוז. כמו כן יש נידון להחשיב תקרובת ע"ז ביד גוי קבוע, שזה יאסור את השער גם אם רק המיעוט מהאיסור, ויש על זה כמה ראיות ברורות, אבל לא נכנס לזה כאן.

לג. יש בנותן טעם לציין שכל המומחיות שהצהירו בביטחון מלא שאפשר בקל להבחין בין שער הודי לשער ברזילאי וכדומה, אחרי שנחקרו קצת בסוף הודו בפה מלא שהם עצמם לא מכירים שער הודי... אז כשנשאלים איך הם יודעים איך שער הודי נראה, התשובה המצחיקה היא, או שפעם בחיים שלהם ראו שיער מסין, ומסתמא זה אותו דבר, או עוד פאנית אמרה שהיא פעם ראתה שער של אשה הודית (מחובר לראשה) וזה לא היה יפה (ולכך היא פסלה כל שער של כל הודו, ולטענתה אי אפשר לעשות שום עיבוד לזה... אם כי היא אף פעם לא ניסתה לברר העניין). אחרי כל הקלות ראש שהם מראים באיסור זה, באמת שאי אפשר להאמין להם בנושא זה כלל, גם אם במציאות היה להם דרך לדעת מה הודי ומה לא, כדברי הרמ"א (יו"ד ס"ו ק"ט סעי' ד') שמי שמראה קלות ראש באיזה איסור לא נאמן לענין זה. מדובר בלפחות 15 פאניות וסוחרים שדברו נגד האכילות של שער הודי, ולבסוף לא היה להם מענה איך יודעים איך שער הודי נראה. כל השיחות איתם מוקלטות, ושמורים במערכת.

לד. יש להעיר שסדר הדברים היה ככה: היו כאלו שטענו שאפשר לסמוך על פלונית כי היא יודעת להבחין בין שער הודי לברזילאי, ויש שלא הספיקו בהוראה בעל פה, אלא הוסיפו לכתוב "תעודת נאמנות" שהפאנית מקבלת על עצמה רק לסחור בשער ברזילאי המשובח ולא מעובד. משום מה, לא ראו צורך לשאול אותה איך היא יודעת להבחין, רק סמכו עליה בעינים עצמות. אולם היו מיראי ה' שטרחו להעמיד אותה במבחן, ולאחר שהיא נפלה בגדול, וגם בשעת המבחן מלבד מה שהיא הכריזה על שער הודי שהוא "שיער ברזילאי משובח", גם פיה הכשילה והפאנית ה"מומחית" שעל פיה ישק כל דבר אם השער הודי או לא, ראתה צורך להזכיר שבאמת השער בהודו אינו אסור ואינו תקרובת עבודה וזה, ובאמת אין שום שער שמגיע מהודו...

ואז שוב מצאו עוד אחת להתלות בה, ואז טענו שגם אם הראשונה לא יודעת להבחין, אבל השניה כן. וכמעשה הראשונה כך מעשה השניה, נתנו הוראה שאפשר לסמוך עליה מבלי לבדוק אחריה, ושוב עמדו למבחן, ושוב נפלו. וכן על זה הדרך הסיפור חזר על עצמו כמה פעמים, ומשום מה, חובת ההוכחה תמיד מוטלת על המעוררים להוכיח שהיא לא יודעת, במקום שאלו שסומכים על זה קודם יוכיחו שהיא כן יודעת, והוא רחום יכפר עוון. השמות של כל הנבחנים אפשר לברר אצל המערכת.

לה. יש סוכנים בברזיל שכדי להשיב את מקחם, משלמים את דמי הטיסה מארץ ישראל לברזיל, ואז הפאניות הולכות לברזיל ולוקחות השער בעצמן מהסוכן בברזיל, ואז הפאנית חוזרת לארץ ומכירה בקול רם שהשער שלה בסדר כי היא בעצמה כתתה רגליה עד ברזיל להביא אותו משם, ובכך יש להם רושם של נאמנות.

אם לא. אבל מכיון שעל פי רוב (ב-99% מהמקרים) זה לא הנידון, אלא היא עצמה אין לה דרך לדעת שמקור השיער הוא אכן מברזיל ולא מהודו, אלא כל טענתה היא שכך היא שמעה מהספק הגוי שמכר לה את השער שהוא עצמו גזז את זה... אם כן, להלכה אין כאן עד אחד, כי היא עצמה לא מעידה על כלום, רק חוזרת ואומרת מה שהיא שמעה מאחרים, ושוב הנידון הוא האם אפשר לסמוך על מה שהיא סומכת, ולא האם אפשר לסמוך עליה^ל.

במציאות, השלב הראשון של השער, והיינו הגזיזה, לא נעשה לעיני שום יהודי נאמן. אלא השער המגיע לרשות היהודי רק לאחר הגזיזה, ולאחר שעבר השבחה בפורמלין וקרטין [כולל הנקרא רשמי "לא מעובד" - גם הוא עובר עיבוד זה], ולאחר מיון על פי אורך והסרת השערות הלבנות. והרבה פעמים השער עובר עוד הרבה ימים עד שזה מגיע לידי היהודי. אבל אפילו אם הגוי "גוזז" עצמו הוא זה שמוכר את השער, תמיד הוא באופן שהיהודי לא רואה את הגזיזה, אלא הוא סומך על גוי שאכן הוא גזזו. ומאחר שאין באמת דרך להבדיל בין השער כנ"ל, ועכ"פ ע"פ הניסיון אין הסוחרים בקיאים בזה, נמצא איפוא שלמעשה הם סומכים רק על הגוי. ומאחר שלמעשה כולם סומכים על הגוי, יש לדון להלכה מה דין השער הנמצא ביד גוי.

להערות על הנכתב כאן, וכן לקבלת חומר רב בענין, הן מצד דעת גדולי ישראל בדורינו, הן מצד המציאות שם, הן מצד המציאות בשוק השיער, והן מצד בירור הסוגיא, ניתן לפנות למערכת: 8388832@gmail.com או במאגר המידע במערכת הטלפונית 0747962328

יש עוד נידון שנוגע שגם אם באמת יש לפאנית קצת שער כשר, יש הנידון של נאמנות שכתבנו למעשה, היינו שאם היא מוכרת גם פאות משיער בלתי מושגח, על כרחך שהיא לא מחזיקה את הענין כאיסור, ושוב להלכה קשה לומר שיש לה נאמנות, ואכמ"ל. גם יש להעיר שיש עוד נושא, היינו אם הם קונים את זה במזומן יש חשש שזה עדיין אסור בהנאה, מכיון שתקרובת ע"ז תופסת את דמיה, ולכן הכסף שברשותם אסור בהנאה, ולכן אם הם קונים עם הכסף הזה שער כשר בזה, לרוב הפוסקים זה אסור בהנאה, ואכמ"ל.

לח. משל למה הדבר דומה, למי שאינו אוכל מאיזה "הכשר" לאחר שהתברר לו שיש בעיות חמורות בשחיטה שלהם וכדומה, עד כדי שלדעתו יש כאן חשש דאורייתא, ואז הוא מגיע לבית של משהו שבתמימות [או שלא בתמימות] כן אוכל את אותו הכשר, והוא נותן לו בשר משחיטה זו ואמר לו שבשר זה נשחט כדי ואפשר לאכול ממנו. בנידון זה פשוט שלא נכנס הענין של עד אחד נאמן באיסורים, מכיון שהעד אחד לא בירר את המציאות שאין כאן איסור, ובאמת אין לו שום מידע על הבשר, רק הוא יודע שבשר זה שייך לשחיטה פלונית, ואנחנו יודעים ששחיטה פלונית היא נכילות וטריפות. וכל זה פשוט ואין צריך לפנים כלל.

הוא הדין כאן, אין הנידון אם יש לפאנית נאמנות כל כמה שאין לה שום מידע שהיא עצמה ראתה אותו בגדר 'כלי ראשון', רק היא חוזרת על מה שהיא סומכת על אחרים, ואם כן כל הנידון הוא האם מה שהם עושים הוא מספיק נאמנות שזה לא מגיע מהודו.

שער הודי על אף שבאופן טבעי אינו בהיר, יש דרכים לשנות את צבעו לכל צבע אחר, באופן שעדיין הוא נראה כאילו אינו צבוע.

וכמו כן יש לציין ששער זה אחר שעבר הבהרה כזו גם הוא הובא למבחן לפני המומחיות הנ"ל, שקבעו בהחלטיות שמדובר בשער ברזילאי טבעי שלא עבר שום עיבוד^{לו}.

עכשיו נשאלת השאלה האם אפשר לסמוך על הפאנית שטוענת בבטחה שהשער הוא שער ברזילאי? הנה יש שהרחיבו לדון האם יש להם נאמנות, או שמה בגלל שעוסקים ומרוויחים בענין זה אין להם נאמנות, ויש שהוסיפו שאין להם נאמנות בגלל שרובם לא מחזיקים את השער מהודו כדבר איסור, ומפורש בשו"ע (יו"ד קי"ט סעי' ז' ברמ"א) שמי שלא מחזיק דבר כאיסור אינו נאמן לאותו דבר, וכן הורה מרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל, שהם אינם נאמנים כלל (דבריו נאמרו בשיעורו, ולהלן נביא את תמליל דבריו), וכן הורה הגר"ע אויערבך שליט"א.

אמנם הנידון אם יש להם נאמנות להלכה רק נוגע לאופן שהפאניות טוענות שהן עצמן גוזזות את השער, או שהן עצמן רואות את הגזיזה, שאז הן עצמן נקראות 'עד אחד' שמעיד באיסורים, ויש מה לדון אם היא נאמנת^{לו}.

לו. ובאמת כאן הטענה עוד יותר מגוחכת, כי כמו שבהודו לא קיים שער בהיר, כמו כן - כך המציאות בברזיל, שיש רק 3% או 4% מהאוכלוסייה עם שער בהיר (ואותו מיעוט מועיר הוא בדרך כלל נכדים של הגרמנים שבאו לברזיל בעבר, ואינם אנשים ירודים שאפשר לדמיין שימכרו את שער ראשם). אבל האחוזה של שער בהיר שיוצא מברזיל ושאר מדינות בדרום אמריקה הוא שווה לאחוזה של שער בהיר שהציבור החרדי צורכים (לפי השערות פאנית אחת באזור 30%)... אז ממה נפשך זה עבר איזה תהליך ואינו טבעי במאה אחוז, גם אם אלו שעובדים בעסק לא מכירים את זה, ואם כן נשארת השאלה האם השער המכונה בפי הפאניות כשער טבעי, שהוכח שבוודאי שזה עבר עיבוד אע"פ שאינם מודעים לכך, האם מקורו מהודו, או לא.

וכמה מוזר הדבר שיש שהורו לקנות שער בהיר מברזיל ובוזה אין חשש שיער הודו, כי לא נמצא שער הודי בגוון בהיר. וגם כאן הכשילו את הרבים בהוראתם, כי גם בברזיל לא נמצא שער בהיר, ואעפ"כ הסוחרים עם שער ברזילאי לא מעובד לא חסר להם שער בהיר, ועל כרחך שיש דרך להפוך את הצבע.

יש לציין שאותה תופעה קיימת גם להיפוך בענין השער מרוסיא/אוקריינה. ששם לא יימצא בין המקומיים שער שחור מהמספרים הנמוכים, ואעפ"כ השער היוצא משם רובו שחור, כיון שבארץ פה הוא השיער היותר מבוקש. והדבר מענין שלמרות שלהבהיר שיער - ישנה שיטה מוצלחת על ידי הוצאת הפיגמנטים, להכהות שיער - אין שום דרך לעשות זאת באופן איכותי שיחזיק מעמד עם הזמן ועם הטיפולים הסידרתיים המקובלים כיום. אי לכך, השער השחור מרוסיא ואוקריינה ברור שאין מקורו אמיתי. ואי לכך, לאחר שהתברר שהשיער השחור הנמכר שם אינו מן הגזוז שם במקום, שוב אין שום סיבה להניח שדווקא השער הבהיר שם הוא שום מה אמת מקורי.

לו. חובה לציין שישנם כמה ספקים הנותנים תחושה כאילו אצלם באמת הם רואים גזיזה, אמנם כל אלו שאמרו כן, לאחר שנשאלו כמה שאלות, החלו לגמגם ולשפץ את דבריהם שאין הכוונה שממש רואים את הגזיזה, רק שלדעתם נראה הם יכולים לראות את הגזיזה, או שכישור הזיהוי שלהם לשיער הוא שווה לראות ממש את הגזיזה, וכן ישנם כאלה שטוענים שהם קונים מספקית חרדית בברזיל (מ.א.) שאומרים עליה שהיא עצמה רואה את הגזיזה, אולם בשיחה שלנו עם אותה הספקית היא הכחישה, ואמרה בפירוש שהיא מקבלת השער בדואר מהספקים הגויים שלה. וכהנה וכהנה שמענו ושבצענו רבות. ולמי שחשוב לדעת, שמור אצלינו במערכת הקלטות של הפאניות בכל שלבי הסיפור, ראשית אין שום מספרות כאילו זה שמור משעת גזיזה, וכיצד לאחר כמה קושיות הן מסבירות שהן התכוונו לא ממש משעת גזיזה, אלא כמעט כאילו ממש...

מכתב ראשי הישיבות בארה"ב עם גדולי הפוסקים בארה"ק בעניין החמור של החששות בפאות המצויות

בס"ד

אלול תשפ"ד

זה הרבה שנים שעלה על הפרק נידון הפאות (שייטלאך) העשויות משער שמקורם מבתי הע"ז שבהודו. ובשנת תשס"ד יצאה הוראה מאת גדולי הדור לאסור פאות אלו.

והנה במשך הרבה שנים סמכו רבים על טענות ושיקולים שונים - בהשענם על מי שאמר שמה שעושים שם בבתי ע"ז שלהם אינו באמת בכוונת תקרובת ע"ז, או שאפילו את"ל שאכן תקרובת ע"ז היא, מכל מקום טענו שהשער של השייטלאך שלנו אינו מגיע משם.

אמנם לאחרונה ניתוסף בירור מהרבה עדויות והוכחות, הן לגבי טיב מעשיהם, שמכוונים בכוונת תקרובת ע"ז, והן שנראה שרובה של שער המשובח מגיע משם, הרי הדרא הענין שוב למקומה במלוא חומרתה.

מאז ועד עתה לא נשמע היתר המתקבל על שאלה חמורה זו אשר לדעת הרבה ראשונים איסורו הוא ביהרג ואל יעבור [וכן פסק הגר"א בביאורו ליו"ד סי' קנ"ז ס"א ס"ק י"ד].

לדעתינו, לא ניתן להמלט מענין חמור זה, בלתי אם תקבע השגחה מעולה על השיער מגזיזתה עד גמרה, דבר שכמעט אינו קיים כלל כעת.

והנה הקושי בזה להציבור, נודע ומובן היטב. אמנם הלא בכל הדורות מסרו אבותינו ואמותינו נפשם על קדושת שמו יתברך ויחודו, בל יתגעלו בטינוף עבודה זרה ר"ל.

ואמר חז"ל "לפום צערא אגרא", וכפי גודל צערה כך גודל שכרה. וכבר הבטיח הכתוב (דברים יג, יח): "ולא ידבק בידך מאומה מן החרם למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך רחמים ורחמך והרבך וגו'".

ובזכות הזהירות מעבודה זרה ואביזריה, יזכנו השי"ת לעידנא בה אלילים כרות יכרתון, בהגלות מלכותו יתברך לעיני כל חי בישועת ה' על עמו בב"א.

אלי' דב ויכטפוגל ר' צבי ויכטפוגל אהרן פלדמן ר' אריה מליכאל קוטלר

יעקב שרגא הורוויץ ישראל צבי ניומאן

צירופים של גדולי הפוסקים בארה"ק למכתבם של גדולי ראשי הישיבות בארה"ב:

הדברים פשוטים, וכבר פירסמתי כן, ומי שיש לו נדנוד יראת שמים, יזהר עכ"פ להבא! ושכרו רב מאוד! משה שטרנבוך

ידוע לי ממ"ח הגרי"ש אלישיב זצוק"ל שהחמיר מאד בשערות המגיעים מהודו, ומהראוי להתייחס לפסק של מרן זצוק"ל עזריאל איערבך

ג"א מצטרף

שריאל רוזנברג

שומר נפשו ירחק מהם
שמואל אליעזר שטרן

שמואל אליעזר שטרן